

Ільїна Т.А.,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри німецької мови і літератури
з методикою викладачня
Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «КНУ»

ГЕОРГ ТРАКЛЬ – ВИДАТНИЙ АВСТРИЙСЬКИЙ ПОЕТ ЕПОХИ РАНЬОГО ЕКСПРЕСІОНІЗМУ

*У статті розглядається художня своєрідність творчості
Георга Тракля як представника раннього експресіонізму у німецькій літературі ХХ століття.*

Ключові слова: експресіонізм, жанрова своєрідність, ліричний твір, поетика.

В статье рассматривается художественное своеобразие поэтического творчества Герга Тракля как одного из представителей экспрессионизма в немецкой литературе XX века.

Ключевые слова: экспрессионизм, жанровое своеобразие, лирическое произведение, поэтика.

Im Artikel wird die künstlerische Originalität des poetischen Schaffens des eigenartigen österreichischen Dichter-Expressionisten des XX. Jahrhunderts Georgs Trakl und sein Einfluss auf die weitere Entwicklung der deutschsprachigen Poesie betrachtet.

Schlüsselwörter: Expressionismus, gattungsbezogene Eigenartigkeit, lyrisches Werk, Poetik.

Австро-угорські регіональні й діалектні особливості заявили про себе трохи інакше, чим у Німеччині. Багатонаціональний склад імперії надавав додаткові відтінки регіональним вогнищам культури – Відень, Прага, Будапешт, Інсбрук розрізнялися як культурні центри більше, ніж Берлін і Мюнхен. Слов'яни становили більшу частину населення Австро-Угорщини й це досить помітно відбивалося на розвитку власної німецькомовної культури – австрійські письменники нерідко мали слов'янських предків або навіть батьків, частіше вступали в безпосередні контакти зі своїм слов'янським оточенням, знали кілька мов (наприклад, Франц Кафка й Макс Брод вільно володіли чеською мовою), читали слов'янських авторів в оригіналі й перекладали їх, що так чи інакше відбивалося в їх власних зверненнях. Можливо, завдяки цьому вкоріненню в слов'янському світі австрійські поети і письменники на початку XX століття часто вступали в безпосередні контакти з Росією й Україною та їх культурою (Р.М. Рільке, Г. Тракль, Ф.Т. Чокор, Ф. Кафка й ін.).

Загальне для європейської культури відчуття кризи цивілізації в Австро-Угорщині було особливо гострим, і ця напруженість обумовила надзвичайний підйом австрійської культури, що вперше заявила про себе у світовому масштабі (Г. фон Гофмансталь, Ф. Кафка, Р. Музиль, Г. Брок, Г. Тракль – і це тільки в літературі).

Розділяючи з німецькими експресіоністами відчуття глобальної кризи Заходу, передчуття прийдешніх потрясінь, висуну-

вши подібні ідейні вимоги (спрага людського братерства), австрійські прихильники експресіонізму, будучи досить радикальними в естетичних пошуках, залишалися в той же час – за рідкісними винятками – набагато більше пов'язаними з релігійною етичною традицією, зберігали глибоку вірність своїм національним австрійським корінням. В Австрії найбільш рельєфно виявилася власлива експресіонізму тенденція до синтезу різних мистецтв. В Австро-Угорщині були свої культурні центри, свої видавничі можливості й свої журнали: „Меркер“, „Терези“, „Лин“.

Георг Тракль – один з видатних німецькомовних поетів ХХ століття. З 1904 р. він захоплюється Ш. Бодлером, П. Верленом С. Георге, Г. фон Гофмансталем, починає писати вірші. З листопада 1914 року Тракль умирає від зупинки серця („суїцид внаслідок інтоксикації кокаїном“, як записано в історії хвороби).

Перша одноактна п'єса Тракля, поставлена на сцені зальцбургського театру, називалася „День смерті“. Виведений у ній образ смерті стане лейтмотивом усієї його творчості. Відчуття занепаду, гніття, катастрофи розростається в його творчості до космічних масштабів, досягає емоційної й образної переконливості. Георг Тракль не тільки одушевляє стихійні сили природи, але й включає людський початок у загальний природно-космічний круговорот.

В зрілій творчості Георг Тракль зазнав впливу творчості Ф.М. Достоевського, Л.М. Толстого. Болісно вирішуючи своє творче завдання й чуйно реагуючи на найближче й далеке поетичне оточення, Тракль виявляв все більшу відповідність між злом усередині себе, у самому собі відчуваючи первородний гріх і солідарність зі страждальним, чекаючи спокути людством і злом зовні.

Георг Тракль народився в Зальцбурзі 3 лютого 1887 року, а в 1891 році – молодша сестра Маргарета – майбутня муза поета. Історію своєї душі Георг Тракль написав сам – вона вся в його віршах. Він і рожив лише 27 років, але життя поета вивчене біографами від першого до останнього дня.

Вірші він почав писати з гімназійних років, відвідував зальцбургський літературний гурток „Аполлон“, пізніше перейменований в „Мінерву“; написав кілька одноактних п'єс (дві з

них – „День поминання“ і „Фата Моргана“ – в 1906 році навіть були поставлені в міському театрі, правда, успіху не мали). У зальцбурзькій газеті в 1908 році були надруковані прозові твори Тракля – „Країна мрій“, „Марія Магдалина“. Поетичним дебютом Тракля був поміщений в „Зальцбурзькій народної газеті“ вірш „Ранкова пісня“ [1].

„Мені ніколи не був даний дар говоріння“, – писав Тракль своєму однокашнику Карлу фон Кальмару. Серед усіх способів вираження думки поет віддавав перевагу „письмовому слову“. Слова, написані ним, пережили свого автора вже майже на сто років, вплинувши на багато чого з написаного і ненаписаного в нашому столітті.

І справа не тільки і не стільки в нових поетичних формах і „новаторських мелодико-ритмічних композиційних фігурах“ (на які вказує Вальтер Метлагль), а скоріше в тому, що створений Траклем поетичний простір володіє якоюсь цілісністю, автономністю і завдяки цьому може як завгодно довго існувати в часі, залишаючись органічною частиною культури.

З вірша у вірш кочують схожі на галлоцинації образи в обов'язковому супроводі звуків та запахів; елементи вірша рухаються і взаємодіють за законами, ясними інтуїтивно, але які не піддаються точному формулюванню і від того названими (Вальтером Метлаглем) „законами музичної побудови“, саме тому все це дозволяє вважати Тракля поетом „єдиного вірша“, який постійно створював, обживав і одушевляв один і той же ліричний простір [3].

Хоч молодий чоловік і вступив до Віденського університету на фармакологічне відділення, він був одержимий однією-єдиною пристрастю – поезією. У 1909 році він написав сестрі Герміні „... Я – мій світ! Мій цілісний, прекрасний світ, наповнений нескінченними співзвуччями“. З написаного до цього часу був складений перший збірник віршів, але надрукувати його не вдалося. У „Новому Віденському журналі“ були опубліковані три вірші Тракля: „Минуле“, „Досконалість“, „Благоговіння“ [6, с.14].

Сприймаючи „всі голоси, якими говорить світ навколо“, безжальні, що викликають біль, Тракль вгадує співіснування в світі „виразного“ і „невимовного“ – до речі, саме ці поняття

через кілька років отримали в працях іншого австрійця, Людвіга Вітгенштейна, статус найважливіших філософських категорій і лягли в основу філософської системи. „Несказаність польоту птаха“ не відпускає поета, вона хоче бути виражена. І поряд зі словами в хід йдуть паузи, мовчання – бо „Про що неможливо говорити, про те слід мовчати“, – які ведуть Тракля від традиційного римованого вірша до верлібру і багато в чому формують своєрідний поділ на рядки і строфи в його пізніх віршах [7, с.48].

В авторитетному журналі „Бреннер“ було опубліковано його вірш „Теплий вітер в передмісті“, а через деякий час – „Псалом“, і молодий поет став відомим у вузьких літературних колах. У нього з'явилися перші наслідувачі, але в їх віршах, як помічав сам Тракль, не було „жадібною лихоманки життя“.

Тракль був невлаштований, у нього не вистачало коштів для існування, друзі, як могли, йому допомагали. Потім їх імена поет обезсмертить в присвятах своїх віршів. Тракль поперемінно жив в Інсбруку, Зальцбурзі і Відні, проводив тижні у Венеції. Він старанно працював над віршами, багато разів переробляючи майже кожен вірш – навіть надруковані ним вірші змінювалися до невпізнання. Він домагався безумовного підпорядкування себе тому, що він зображував у своїх віршах: „І мені знову і знову доведеться їх правити, щоб віддати істині те, що їй по праву належить“. Поезія, провінційне богемне життя, жінки, вино, наркотики – їм Тракль віддавався з пристрасстю, захопленням, каяттям і прокльонами, про що свідчать його листи 1911–1913 рр. Іноді від життєвих негараздів Тракль рятувався в Мюлау – тихому селищі під Інсбруком.

У пошуках порятунку від „безжальних голосів“ Тракль наповнює свій ліричний світ запахами, шепотінням і шерехами, насичує його кольором. Увага поета до „немовних засобів“ цілком закономірна, враховуючи прагнення наблизитися до „несказаного“. І запах дьогтю змішується у нього з солодким запахом яблука, музика Шуберта служить фоном ледве чутних звуків, з яким „посмішка занурюється в ветхий колодязь“, а таємниця, прихована в „червоній безмовності твоїх губ“, розчиняється в блакиті і приймається як даність.

Молодша сестра поета була його музою, без неї поезію Тракля неможливо уявити; він називав її у своїх віршах „сестрою“, „коханої“, „юніцей“, „сонячним отрском“, „черницею“, „палючим демоном“; в приватному листі – „найгарнішою дівчиною, обдарованою артисткою, гідною жінкою“. Сучасників вражало, наскільки брат і сестра були схожі один на одного – не тільки зовні, але і по внутрішньому складу [5].

У 1913 році в Лейпцигу у видавництві „Курт Всльф“ побачила світ перша збірка лірики Тракля – „Вірші“, яка вийшла у серії „Судний день“ Деякі листи Тракля цієї пори схожі на молитви і заклинання: „Боже, всього одна іскра чистої радості – і ти був би визволений, любові – і ти був би врятований...“. „У плутанині і в усьому розпачі останнього часу я зовсім не знаю, як мені взагалі жити... Все закінчиться зануренням в морок“.

У наступному році Тракль підготував до видання другу книгу віршів „Себастьян у сні“ і послав другу Адольфу Лоос – для ознайомлення. Той написав у відповідь: „Це знову буде чудова книга!“. У липні Тракль отримав засновану австрійським меценатом Людвігом Вітгенштейном стипендію для бідних письменників – 20 тис. крон. Таку ж стипендію отримав Р.М. Рільке – на той час вже знаменитий поет, який теж сповна пізнав на собі неможливість прожити на літературні заробітки.

Однак скористатися цією стипендією Тракль практично не встиг – наступали події, які різко змінили життя і долю всієї Європи: в серпні 1914 почалася Перша світова війна. Тракля як резервіста призвали в армію і направили на фронт – речетаріусом в польовий госпіталь. Серед госпітальних службовців були й аматори поезії; вони жартували, а часом знущалися і над Траклем й над його дивними, не схожими на вірші поезіями, приймаючи їх за марення божевільного.

Після запеклого бою під Гродеком, де на річці Злата Ліпа австро-угорців розбила армія генерала Брусилова і де загинули або були покалічені тисячі солдатів, в старому сараї неподалік від головної площі цього містечка, не маючи практично жодних медикаментів і без будь-якої допомоги інших лікарів, Тракль протягом двох днів надавав медичну допомогу 90 тяжкопораним.

Під час відступу, що проходив через містечко Ліманова, Тракль зробив першу спробу самогубства. У нього встигли відібрати зброю, а його самого відправили до Краківського гарнізонного госпіталю для огляду у психіатра. Там його відвідав видавець журналу „Бреннер“ Л. Фіккер, який привіз клопотання про звільнення Тракля з армії.

27 жовтня Тракль відправив йому свої останні вірші – „Гродек“ і „Плач“, а в супровідному листі написав: „Я відчуваю себе майже по той бік світу“. 3 листопада 1914 Тракль покінчив життя самогубством. В офіційній довідці зазначено: „суїцид внаслідок інтоксикації кокаїном“; час смерті – 9 годин вечора. Поховали Тракля на Роковицькому кладовищі в Кракові. 21 листопада 1917 покінчила з собою його молодша сестра і муза Маргарета. 7 жовтня 1925 прах Тракля був перенесений на парафіяльне кладовище в Мюлау під Інсбруком. Настав час посмертної слави і поетичного безсмертя видатного австрійського поета [2].

При всій ефемерності експресіоністичних образів Г. Тракль у своїй творчості невпинно малює фізичну фактуру і відкриває душевні межі людини. Про пильну увагу Тракля до людини кажуть вже назви його віршів: „Menschheit“ („Людство“), „Menschliches Elend“ („Біда людська“), „Die junge Magd“ („Молода наймичка“), „Die Bauern“ („Селяни“), „Sebastian in Traum“ („Себастьян уві сні“).

Деякі назви віршів містять звернення до вигаданих і реальних людей: „An den Knaben Elis“ („Хлопчиків Елісу“) (юнак Еліс – персонаж казки Е.Т.А. Гофмана „Фалунські копальні“), „An Johanna“ („До Йоганни“), „An Novalis“ („До Новаліса“).

Для Тракля характерні посвячення текстів реальним людям: Максу фон Естерле – „Winterdämmerung“ („Зимові сутінки“), Карлу Краусу – „Psalm“ („Es ist ein Licht, das der Wind ausgelöscht hat...“) – „Псалом“ („І світло, погашене вітром...“), Бесси Лоос – „Kaspar Hauser Lied“ („Пісня Каспара Хаузера“).

Георг Тракль зображує образи людей практично в кожному вірші і, в основному, подає їх в третій особі. Джерелами антропоморфних образів служать міфи (образи Дедала, Нарциса, Афри), Біблія (Марія, Рахіль, Каїн), літературний інтертекст (Еліс) і, безумовно, саме життя під призмою типізації (образи матері, дитини, хворих, старих, жебраків, пастуха, садівника,

подорожнього). Художня фантазія Тракля часом поєднує згадані джерела, як, його неологізм „Геліан“ заснований на змішуванні трьох явищ релігійного, міфологічного і реального планів: Heliand (Heiland) – Спаситель, Геліос – бог Сонця, Helianthus – соняшник.

Поет зображує людське обличчя (погляд, губи, лоб, виски), тіло (плоть, руки, силует), душевні й фізіологічні „жести“ (зігнання, стогін, плач, посмішку) фіксує увагу на статевовікових і соціальних ознаках особистості („Хлопчикові Елісу“, „Молода наймичка“), в експресіоністській манері оточує людину багатозауорою кольорів, звуків, запахів.

Георг Тракль оригінально персоніфікує природу, створюючи її обличчя за подобою людському: „O der Wald, der leise die braunen Augen senkt“ („Про ліс, тихо пропускаючи карі очі...“), „Des Sonnenjünglings feuchte Locken gleiten...“ („Парять вологі кучері сонця-отрока...“). Людина в художньому світі Тракля – важлива складова не тільки суб'єктного і орнаментального, але й жанрового поля.

Лірика новітнього часу не має чітких жанрових контурів. В той же час в ліриці рішуче затверджуються масштабні жанри – книга віршів і ліричні цикли. Всі твори, що входять до книги, і цикли австрійського поета самостійні, але скріплені між собою гамою настроїв ліричного метагероя, повторюваними мотивами і групами мотивів („синій звір“, „мухи“, „вино, що зріє в бочках“, „гниття“, „голі гілки“ та ін.) і – що важливо – антропообразами („мати з дитиною“, „мрець“, „жебрак“, „пасух“, „мандрівник“ та ін.). Автоінтертекстуальні паралелі зустрічаються майже в кожному творі Г. Тракля.

В назвах віршів Тракль використовує вказівки на такі жанри та жанрові форми, як пісня (das Lied, der Gesang), романс (die Romanze), псалом (der Psalm), рондель (das Ronde). Особливо активна серед жанрових форм дефініція „пісня“: „Geistlicheslied“ („Духовна пісня“), цикл-триптих „Rosenkranzlieder“ („Пісні чоток“), „Abendlied“ („Зечірня пісня“), „Nachtlied“ („Нічна пісня“), „Stundenlied“ („Пісня часу“), „Das Morgenlied“ („Ранкова пісня“), „Gesang eine gefangenen Amsel“ („Пісня спійманого дрозда“), „Gesang des

Abgeschieden zu“ („Пісня покійного“), „Siebengesang des Todes“ („Сім пісень про смерть“).

Стійка тональність лірики Тракля – меланхолія, розчарування, печаль, тобто елегійні настрої. Метатекст Тракля рясніє елегійними вліще – „померлий гай (ліс)“, „самотній мандрівник“, „могильний камінь“, у складі яких безліч елегійних епітетів – „хворий“, „сумний“, „жалібний“, „самотній“, „блідий“ тощо [4].

Експресіонізм Тракля протистоїть використанню жанру антологічної мініатюри з її чіткою пластикою деталей. Міф переломлюється під пером Тракля інакше: перед кожним міфологічним (біблійним) образом поет ставить слово „образ“, „лик“, „дух“, „тінь“: „дух Дедала“ – „Kleines Konzert“ („Маленький концерт“), „тінь Азраїла“ („Амін“), „лик Каїна“ – „Das Grauen“ („Жах“). Слова „das Anlitz“ („лик, особа, вигляд“), „das Gesicht“ („особа, лик“), „die Maske“ („маска“) супроводжують не тільки демонічні сутності („під блідою маскою Демона“), але також і не містичні істоти і предмети – наприклад, птахів („маска нічної птахи“), небесні тіла („лик місяця“) [4].

Антропоморфні образи пронизують багато рівнів жанрового поля австрійського поета. Експресіоністські принципи Георга Тракля ставлять людину з її внутрішньою і зовнішньою енергетикою в ядрі авторських жанрових прагнень. Відомо, наскільки заворожено-аполегливо обговорював Тракль з друзями тему смерті. Однак достеменно ми знаємо одне: в його поезії ця тема ніколи не звучить сама по собі, ізольовано; вона завжди – нитка в поліфонічному полотні, де одночасні монологи-звіти духа смерті і духа життя [4].

Сутінки ніч, загибель і смерть, божевілья і дикий звір, ставок і камінь, пташиний політ і човен, прибулець і брат, душа і Бог, так самі як колірні позначення: блакитний і зелений, білий і чорний, чорно-білий і чорний, золотий і темно-смуглявий, – звучать багаторизово, знову і знову в поетичній творчості Георга Тракля.

„Зелений“ – тлію-тліючий і розквітаючий, „білий“ – блідий і чистий, „чорний“ – похмуро-замкнений і сутінно-вкритий, „червоний“ – пурпурово-плотський і райдужно-ніжний, „срібляста“ – блідість смерті, але і сяйво зірок, „золотий“ – блиск істи-

ни і „жахливий регіт золота“. Один з частих і провідних епітетів у віршах Тракля – dunkel: темний, смутний, сутінковий, похмурий, туманний, таємничий, невідомий. Це і синій (блакитний) звір, синій птах, що таїться в хащах, в лісах, у горах, а іноді виходить звідти, це і стежки, якими блукають у священних сутінках брат із сестрою, це і якась раптова гармонія, що надходить до поета, це раптовий спів, якась мелодія, що не піддається розшифровці.

Г. Тракль ще не розкрив всі свої загадки і тому, як і раніше, знаходиться в центрі уваги філологів, виявляючи часом нову, ще не вивчену грань творчості. Більш того, багато чого в його творчості досі залишається не охопленим дослідницької думкою, терпляче чекаючи своєї години. Власне, питання про значення і роль кольору у творчості Р. Тракля належить до числа подібного роду лагун в літературі про поета.

При знайомстві з поезією Р. Тракля незабутнє враження справляє її колірне багатство. Художній світ поета дивно барвистий, хоча багато кольору в його творах не можна назвати нав'язливим, швидше, він зачаровує читача, залучаючи до химерної, хиткої гри поєднань і відтінків. Зокрема, за різними підрахунками, у текстах поета зустрічається порядку від шестисот до тисячі випадків вживання позначень кольору.

Х. Гольдманн приводить свою статистику використання позначень кольору в поезії Г. Тракля, згідно з якою синій зустрічається у Г. Тракля близько 130, чорний – 120, білий і червоний – 70, зелений, фіолетовий і срібний – близько 50–60, коричневий – 40, сірий, кришталевий і рожевий – від 20 до 30, і, нарешті, жовтий, восковий та ін. – не більше 10–20 раз [9].

За даними Я. Штайнера, синій фігурує в текстах австрійського поета 116 разів (включаючи синюватий), червоний – 103 (з них 36 разів припадають на пурпурний, 14 – на рожевий і 2 – на багрянний), чорний – близько 98 (включаючи чорнуватий), золотий – 61, білий – 58 (з яких 8 припадають на пожовклий), зелений – близько 41, коричневий – 36, срібний – 32 (причому одного разу у складі слова „Silberweide“ – „срібляста верба“), сірий – 20, жовтий – 17, гіацинтовий – 6, білявий – 4 і, нарешті, колір слонової кістки – 2 рази [10].

За підрахунками ж Н.В. Пестової і І.Г. Мальцевої, найчастіше в поезії Георга Тракля зустрічається чорний (145 випадків вживання), йому трохи поступається синій (143), за ними слідує золотий (81), білий (74), пурпурний (71), потім червоний (66), коричневий (61), срібний (53) і зелений (52), а замикають низку кольорів – жовтий (25), рожевий (25) і чорний (24). Це дає можливість стверджувати, що в поетичній творчості Георга Тракля колірні метафори були різноманітними і відігравали не останню роль у поетичному світобаченні поета [8].

Наведені дані виглядають більш ніж красномовно на тлі досить скромної літературної спадщини Г. Тракля. Навряд чи така пристрась поета до поезики кольору можна розцінювати як чергову примху австрійського письменника. Скоріше, вона свідчить про важливість кольору для поезики Г. Тракля.

Доля Георга Тракля сумна. Незвизнаний та майже злидар при житті, він був визнаний одним з найбільших поетів ХХ століття. Життєвий шлях поета тривав 27 років, а творчий – менше десятиліття – від перших гімназичних проб до смерті при нез'ясованих обставинах у 1914 році. За такий короткий строк Георг Тракль перетворився із наслідувача Г. фон Гофманстала і Р.М. Рільке в оригінального поета, що створив власну, тільки йому притаманну манеру письма.

Георга Тракля беззастовно вважають одним із засновників експресіонізму у поезії ХХ століття. Починаючи з 1952 року у Зальцбурзі вручається премія імені Георга Тракля за найкращу німецькомовну поезію. У поезії Тракля, яка належить до найбільш вагомих німецькомовних поетичних досягнень ХХ ст., знайшов вираз рух від імпресіонізму до експресіонізму.

Поетичний діапазон Тракля простягається від класично вивіреного, киразніст'я якого досягається поєднанням суворим карбуванням мелодійного ритму і благородної співучості, до зухвалої, несподіваною і химерної метафорики, до гімну, написаного нервовим вільним віршем, який виходить за рамки всякої граматичної логіки і переходить у ворожіння ритмізованої прози.

Традиція Тракля виявилася особливо плідною для подальшого розвитку австрійської поезії. Його досвід надзвичайно інтенсивного ліричного освоєння картини світу, але такого, який

уникає всякого оригінального свавілля, а прагне – при всій своїй незвичності – до об'єктивної характерності, до прихованої за зовнішніми деформаціями типовості, на довгі роки визначив поетичні устремління наступних поколінь митців слова.

Література

1. Аверинцев С.С. Георг Тракль: „Po u te maudit“ на австрійський манер / Сергей Сергеевич Аверинцев // Вопросы литературы. – 1999. – № 5. – С. 19 – 21.

2. Болдырев Н.П. Критика и анализ текста: Грезящий Тракль / Николай Петрович Болдырев. – М.: Искусство, 1998. – 238 с.

3. Гаспаров М.Л. Очерк истории европейского стиха / Михаил Леонович Гаспаров. – М., 1989. – 359 с.

4. Зейферт Е.И. Человек в жанровом сознании Георга Тракля / Е.И. Зейферт // Интернет-конференции [Электронный ресурс] / Е.И. Зейферт. – Режим доступа: <http://tsutmb.ru/nu/nauka/index.php/razdel/meropr/2011.html?sobi2Task=sobi2Details&catid=20&sobi2Id=142>

5. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста: Структура стиха / Ю.М. Лотман. О поэтах и поэзии. – СПб.: Искусство – СПб, 1996. – 253 с.

6. Михайлов А.В. Из источника великой культуры. Золотое сечение. Der goldene Schnitt: Австрийская поэзия XIX–XX веков в русских переводах / Афанасий Викторович Михайлов. – М.: Наука, 1988. – 439 с.

7. Павлова Н.Ф. Конец XIX и первая половина XX века: Экспрессионизм // Зарубежная литература XX века / [под ред. Л.Г. Андреева]. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 270 с.

8. Пестова Н.В., Мальцева И.Г. Фрагменты национальной языковой картины мира: цвет (на примере поэзии Г. Тракля и его переводов на русский язык) // Сопоставительная лингвистика: Бюллетень Уральского лингвистического общества. – Екатеринбург, 2003. – № 2. – С. 98.

9. Goldmann H. Gestalten und Vorgänge der Psyche in den Dichtungen Georg Trakls. – Wien, 1954. Bl. 14.

10. Steiner J. Die Farben in der Lyrik von George bis Trakl // Steiner J. Vorträge und Aufsätze. Karlsruhe, 1986. – S. 231.